

KS. FRANCISZEK MAKINIA SAC

SPRAWOZDANIE Z II SESJI NAUKOWEJ NA JASNEJ GÓRZE

W dniach od 3—5 grudnia 1971 r. odbyła się na Jasnej Górze II Sesja Naukowa na temat *Zabytki kultury polskiej na Jasnej Górze i obrona klasztoru przed Szwedami w 1655 roku*. Sesję zorganizowała Katedra Historii Sztuki Kościelnej KUL wspólnie z OO. Paulinami i w porozumieniu z Instytutem Sztuki PAN. Obrady odbywały się w starej bibliotece klasztornej, co stwarzało odpowiedni nastrój do wewnętrznej koncentracji. Ponadto OO. Paulini zapewnili doskonale utrzymanie dla wszystkich uczestników. Mimo panującej grypy Sesja zgromadziła od 80—90 uczestników, reprezentujących różne środowiska humanistyczne Polski o wielorakim profilu zainteresowań. W obradach uczestniczyli również przedstawiciele Kół Naukowych Studentów Historii Sztuki. Biorąc pod uwagę mały procent duchowieństwa II Sesja miała charakter wybitnie laicki w pozytywnym tego słowa znaczeniu.

Otwarcia II Sesji Naukowej na Jasnej Górze dokonał ks. doc. dr Władysław Smoleń, kierownik Katedry Historii Sztuki Kościelnej KUL. Ks. doc. Smoleń w zagajeniu zwrócił uwagę na zainteresowanie nauki polskiej i społeczeństwa polskiego skarbnicami kultury narodowej zgromadzonymi przez wieki na Jasnej Górze, które w wielu wypadkach mogą być kluczem do zrozumienia zjawisk artystycznych na terenie całej Polski. Nie bez znaczenia jest również fakt, że Sesja odbywała się na samej Jasnej Górze w autentycznym zespole architektonicznym pośród zgromadzonych tu licznych obiektów artystycznych i to w momencie realizowania pierwszych kadr jasnogórskiej sekwencji filmu „Potop”. Zebranych powitał ojciec przeor Efrek Osiały w imieniu Ojca Generała, Ojców i Braci dziękując organizatorom za przygotowanie Sesji i życząc owocnych obrad.

Przedpołudniowym obradom przewodniczył ks. doc. dr B. Przybyszewski. Pierwszy referat na temat *Królewski charakter kultu Obrazu Jasnogórskiego* wygłosił ks. doc. dr Władysław Smoleń, naświetlając królewski charakter kultu Częstochowskiej Hodegetrii w oparciu o przesłanki teologiczne, liturgiczne i kultowe. Pogłębił go powiązaniem z zagadnieniami organizacji Państwa Polskiego, sposobu sprawowania władzy oraz specjalnymi zamierzeniami funkcjonalnymi Obrazu, jakie zgodnie z ikonografią nakreśliła mu taktyka polskich władców — szczególnie z dynastii Jagiellonów oraz królów elekcyjnych.

Zamiast referatu nieobecnego z powodu choroby prof. dra Władysława Tatar-kiewicza uczestnicy Sesji zapoznali się z architekturą klasztoru oraz ze zbiorami Skarbcza. Lukę powstałą z powodu braku referatu o architekturze Jasnej Góry starał się uzupełnić doc. dr J. Lepiarczyk, który ze znaną sobie swadą i erudycją referował *Związki artystyczne Jasnej Góry z Krakowem* na przestrzeni całej historii klasztoru z uwzględnieniem konkurencyjnych, w niektórych okresach dominujących, wpływów Śląska.

Popołudniowym obradom przewodniczył prof. dr S. Herbst. Referat na temat *Gotycki krucyfiks z Kaplicy Panny Maryi* wygłosiły panie mgr Z. Rozanow i mgr E. Smulikowska. Autorki po rozważaniach historycznych dokonały opisu krucyfiksu podnosząc moment niezwykłej ekspresji obiektu, a zwłaszcza twarzy Chrystusa,

następnie przeanalizowały proporcje całości w oparciu o modularne pomiary, na końcu zaś na zasadzie eliminacji powiązały to nieprzeciętne dzieło z kręgiem twórczości Wita Stosza.

Pan mgr L. Piekarski wygłosił referat pt. *Działalność artystyczna Piusa Welońskiego na Jasnej Górze*. Referat nakreślił sylwetkę artysty, omówił charakter stylowy jego twórczości ze szczególnym uwzględnieniem monumentalnych stacji Drogi Krzyżowej oraz czterech posągów zdobiących naroża jasnogórskiej wieży. Fundacja ta, jak na wiek XIX, świadczy o wysokim poziomie artystycznym wykonania jak również o doskonałym smaku mecenasa sztuki, ówczesnego przeora o. E. Rejmana.

Ostatni referat pierwszego dnia II Sesji na temat *Klasztor Jasnogórski w grafice dewocyjnej XVIII i XIX wieku* wygłosiła mgr A. Kunczyńska-Iracka. Prelegentka stwierdziła, że przedstawienie Klasztoru Jasnogórskiego w grafice pojawia się dopiero po zwycięstwie nad Szwedami. Jednym z typów tej produkcji są przedstawienia łączące w jedną kompozycyjną i ikonograficzną całość zarówno widok klasztoru, jak wyobrażenie M.B. Częstochowskiej, często z dodatkowymi elementami pogłębiającymi jego treść. Autorka podniosła dalej moment narastania treści patriotycznych i roli Matki Bożej w życiu narodu, który to moment występuje przynajmniej w połowie graficznych przedstawień na temat Jasnej Góry, a największym powodzeniem cieszył się wśród ludu, zwłaszcza w okresie niewoli.

W dyskusji odnośnie referatu ks. doc. Władysława Smolenia zabrał głos doc. art. pl. J. Wolski nawiązując do synodu krakowskiego z r. 1621, który zalecił upodabnianie obrazów obcych na wzór Jasnogórskiego, co miało miejsce np. w wypadku obiektu z Biechowa.

Pani doc. dr A. Karłowska-Kamzowa wyraziła żal, że tego typu zagadnienia nie znalazły jeszcze właściwego miejsca w badaniach nad historią Kościoła w Polsce, a następnie nawiązała do kultu świętych polskich, który był wcześniejszy od kultu M. B. Częstochowskiej a miał ogromny wpływ na sprawy narodowe, jak to można stwierdzić choćby w przypadku św. Jadwigi Śląskiej.

O. mgr Bogumił Czerwień zakwestionował zbytne eksponowanie elementu królewskiego w kulcie M.B. Częstochowskiej, gdyż na Jasną Górę ciągnęli również magnaci, szlachta, mieszczenie i chłopci. Królewska rola Maryi jest niezaprzeczalna, ale trudno ją jakoś ściśle ująć i wyrazić.

Ks. doc. dr Władysław Smoleń podejmując zagadnienie zauważył, że opinie dyskutantów potwierdzają jego założenia. Sam bowiem problem jest złożony i nie nazewnictwo ale atmosfera zjawisk jest ważna; liczy się nadanie wyższej rangi zagadnieniom oraz próba ich pogłębienia. Sprawy kultu nakładają się — kult świętych polskich jest pierwotny, jest jednak również wyrazem zapotrzebowania, które w pełni realizuje się w kulcie Obrazu Jasnogórskiego. Dalej, do generalnego kultu M.B. Częstochowskiej dochodzi element natury państwowej, który dla zrozumienia całokształtu zagadnień musi być brany pod uwagę.

Zagadnienie krucyfiksu z Kaplicy M.B. podjął prof. Rutkowski sugerując, że przy jego atrybucji mogłyby zdecydowanie pomóc wszechstronne badania konserwatorskie, których gratisowe przeprowadzenie zadeklarował jako przedstawiciel PKZ.

Doc. dr J. Zanoziński, w wypowiedzi o charakterze metodologicznym, przestrzegając przed zbytym zaufaniem „szkiełku i oku”, opowiadając się za postawą intuicyjną w stosunku do dzieł sztuki.

Padły również pytania, czy autorki przerowadziły konsultację z rzeźbiarzem co do proporcji, jak przedstawia się sama technika rzeźbiarska, czy przyjęty moduł był stosowany w okresie powstania dzieła (prof. P. Bohdziewicz) oraz jaką przyjęły

miarę dla swojego modułu (doc. A. Karłowska-Kamzowa). Na podniesione zagadnienia odpowiadała mgr Z. Rozanow.

Obradom drugiego dnia przewodniczył prof. B. Urbanowicz oraz prof. dr P. Bohdziewicz. Temat *Malarstwo barokowe na Jasnej Górze* omówiły mgr Z. Rozanow i mgr E. Smulikowska. Referat objął zarówno malarstwo sztalugowe, jak i ścienne. Pierwsze, w przeważającej większości anonimowe, autorki połączyły w jednorodny cykl stylistyczny, a następnie niektóre z nich powiązały z osobą względnie warsztatem Tomasza Dolabelli, nie pomijając jednocześnie wyeksponowania zasadniczych, a często unikalnych wątków ikonograficznych. Z malarstwa ściennego najwięcej uwagi poświęcono freskom Karola Dankwarta.

O Twierdzy Jasnogórskiej w świetle problematyki historii wojskowości mówił prof. dr Stanisław Herbst, który w oparciu o bogatą bibliografię przedmiotu i własne dociekania przedstawił znaczenie militarne twierdzy, uwzględniając jej geograficzne położenie, usytuowanie, realne możliwości i warunki obronne, analogie z innymi założeniami tego typu oraz rolę, jaką odegrała w 1655 roku. W zakończeniu stwierdził, że „znajomość tych zagadnień jest konieczna do zrozumienia jej roli w kulturze polskiej jako przede wszystkim mistycznej twierdzy wewnętrznej”.

Prof. dr Zbigniew Bocheński przedstawił *Zdobnictwo pólzbroi husarskich z połowy XVII wieku*. Autor ze znanstwem i umiłowaniem przedmiotu omówił starszy typ pólzbroi husarzy (1640—75), bardziej jednolity, podał jego opis, a zwłaszcza analizę „dekoru”, który był wyrazem roli i znaczenia husarii, wreszcie naświetlił genezę medalionu z wyobrażeniem M.B. Niepokalanie Poczętej, który u konfederatów barskich został zastąpiony wyobrażeniem M.B. Częstochowskiej.

Dr Zygmunt Łakociński, Polak na stałe zamieszkały w Szwecji, specjalnie zaproszony na Sesję, zreferował *Oblężenie klasztoru na Jasnej Górze w tradycji i historiografii szwedzkiej*. Opierając się o źródła szwedzkie autor przedstawił przebieg wydarzeń z oblężenia twierdzy, następnie dokonał przeglądu składu wojsk biorących w nim udział, aby dojść do wniosku, że rodowici Szwedzi nie byli tam obecni. W drugiej części referatu prelegent scharakteryzował stosunek historyków szwedzkich do zagadnienia Jasnej Góry na przestrzeni dziejów, podał kierunki i tendencje oraz wpływ historiografii polskiej na ich kształtowanie się.

W dyskusji mgr J. Laskowska wyraziła wątpliwość co do słuszności łączenia jasnogórskiego malarstwa sztalugowego z osobą Dolabelli. Ks. doc. Smoleń nawiązując do wystąpienia prof. Z. Bocheńskiego stwierdził, iż medalion z wobrażeniem Niepokalanej możemy interpretować jako Matkę Bożą Zwycięską, a przez to wiązać z problematyką jasnogórską.

Drugą część sobotniego posiedzenia wypełniły referaty ojców paulinów. O. dr Sykstus Szafraniec podał biografię ks. Augustyna Kordeckiego w świetle nowej kwerendy, która pozwoliła wysnuć nowe wnioski i właściwiej naświetlić osobowość przeora z 1655 roku.

O. mgr Janusz Zbudniewek pięknym językiem zreferował piśmiennictwo *gantomachii na tle działalności Drukarni Jasnogórskiej*. Prelegent omówił zagadnienie powstania, organizacji oraz charakteru i zasięgu produkcji Jasnogórskiej Oficyny, prostując na marginesie sporo niewłaściwych, a często mylnych informacji w opracowaniach na temat zagadnień częstochowskich.

O. mgr Janusz Zbudniewek pięknym językiem zreferował piśmiennictwo kopiażowe OO. Paulinów do końca XVII wieku, czyli do momentu powstania drukarni. Autor wyróżnił w działalności XVII-wiecznego skryptorium 4 okresy,

podał ich charakterystykę, zarówno merytoryczną jak i personalną, zwracając szczególną uwagę na artystyczne walory produkcji.

Po referatach uczestnicy Sesji zapoznali się pod przewodnictwem mgr E. Smulikowskiej z sukienkami Cudownego Obrazu, podziwiając ten nieprzeciętny zbiór biżuterii, od gotyku począwszy aż do współczesnych nam czasów, zaś prof. B. Urbanowicz w Arsenale podzielił się refleksjami z realizacji aktualnie istniejącej ekspozycji.

Pracowity dzień zakończono uczestnictwem we mszy św. celebrowanej przez Ks. Prymasa w języku łacińskim. Ks. kardynał Wyszyński wygłosił okolicznościowe kazanie nawiązując do okresu liturgicznego i charakteru spotkania.

W ostatnim dniu obrad przewodniczył dyrektor Instytutu Sztuki PAN, prof. dr Juliusz Starzyński. Posiedzenie zaszczylił swą obecnością J.E. Ksiądz Kardynał Prymas. W związku z tym doc. dr Andrzej Ryszkiewicz dokonał zwiezłej a celnej rekapitulacji dotychczasowych osiągnięć Sesji. Następnie głos zabrał prof. J. Starzyński, którego wystąpieniu należy poświęcić nieco więcej uwagi (autor sprawozdania starał się w miarę możliwości oddać wiernie dukt myśli Profesora, cytując względnie parafrazując jego wypowiedzi). Jest to bowiem merytoryczna ocena badań zrodzonych na Jasnej Górze dzięki „zielonemu światłu” Księdza Prymasa oraz zrozumieniu i życzliwości OO. Paulinów, obejmująca retrospekcję zagadnienia, obecną sytuację, jak również perspektywiczne spojrzenie.

Prof. J. Starzyński nawiązał do I Sesji Naukowej na Jasnej Górze, którą określił jako inwentaryzacyjną, odkrywczą — odbytą wobec autentycznego Obrazu M.B. obecnego na sali obrad. Dało to uczestnikom możliwość bezpośredniej kontemplacji „tego dzieła sztuki — jak wyraził się Profesor — niezwykle wysokiej klasy... pełnego jakiejś zdumiewającej siły promieniowania”. Obecność ta dała możliwość obcowania z tym „koncentratem siły duchowej i myśli artystycznej, która w tym Obrazie jest zawarta...”, że to, co niewątpliwie istnieje jako wyraz indywidualny artysty, stało się... czymś ponadpersonalnym, jak gdyby wchłonęło w siebie doznania, przeżycie i myśli wieków. Dalsza faza zajmowania się problematyką Jasnogóorską — jak sugeruje Profesor — będzie musiała podjąć próbę głębszego, niż dotąd, wnikięcia w stronę tego, co można tu nazwać pierwiastkiem filozofii twórczości, która zawiera się w tym Obrazie..., zbadać tajemnicę działania dzieła sztuki na świadomość i budzenie najbardziej wartościowych pierwiastków życia wewnętrznego..., podjąć próbę z największym szacunkiem wnikięcia w to podglebie duchowe i myślowe dzieła sztuki, tłumaczące jego działanie masowe i indywidualne w społeczeństwie”. Od pierwszej fazy inwentaryzacyjno-odkrywczej, charakterystycznej dla I Sesji, poprzez szczególne zainteresowanie zagadnieniami kultury artystycznej właściwe dla II Sesji, rozważania jasnogórskie wkomponują się „w ogólny tok nowej humanistyki dzisiejszej, bardzo trudne czasy przeżywającej... W tym niesłuchanie rytmicznym przeobrażaniu się życia zbiorowego, kiedy rozmaite teorie socjologiczne w jakimś sensie niwelują moment jednostkowy w działaniu historycznym, który stanowi fundament myślenia humanistyki dawnej. Dla znalezienia właściwej równowagi humanistycznego spojrzenia i uwzględnienia w tym spojrzeniu, w jego konsekwencjach badawczych tego aspektu jednostkowego we współdziałaniu dialektycznym z życiem zbiorowym epoki, cenne i ważne są momenty skupienia myśli wokół jakiegoś zespołu wyrosłego wokoło idei naczelnej, której zawdzięcza nie tylko istnienie ale i możliwość dalszego promieniowania. Stąd charakter interdyscyplinarny badań jasnogórskich jest uzasadniony; z niego wynikną dalsze konsekwencje czy to w nowych publikacjach, czy dalszych spotkaniach”. Dalej prof. J. Starzyński po scharakteryzowaniu profilu II Se-

sji, jej wkładu w stwarzanie nowej syntezy kultury polskiej w ogóle, przeszedł do trzeciej perspektywicznej fazy, którą nazwał „fazą promieniowania”. Nie chodzi tylko o badanie owego „promieniowania”, ale o promieniowanie dosłowne, które jest „szczęśliwą nowością” w ostatnich latach a rozpoczęło się pod patronatem J.Em. Ks. Prymasa oraz niezwykłej życzliwości i pomocy OO. Paulinów. Wyrazem tego jest przeprowadzona inwentaryzacja, ekspozycja w Arsenale oraz kilka udanych realizacji filmowych, nie mówiąc o publikacjach. Ale to jest zaledwie faza zewnętrzna. „Chodzi o coś niepomierne ważniejszego i trudnego, co stoi przed nami. Jego Eminencja wczoraj [kazanie wieczorne] na te momenty zwrócił uwagę. Sytuacja jest trudna, a łączy się z sugestią ks. Smolenia..., że byłoby rzeczą słuszną zorganizowanie Sesji, gdzie akcent naczelny byłby położony na sprawy sztuki dnia dzisiejszego i gdzie by zgromadzili się ludzie tę sztukę tworzący. Z tego zdarzenia mogą powstać niewątpliwie interesujące i cenne prace, które by z problematyką jasnogórską, rozumianą bardzo szeroko historycznie i współcześnie, miały związek bezpośredni”. Dałoby to możliwość „wejścia w rozwazania na temat dróg, którymi kroczy, czy kroczyć zamierza” sztuka dzisiejsza, która ma w Polsce nowe środowiska. „Próba tworzenia nowej polskiej filozofii twórczości... jest nową sytuacją w życiu umysłowym, w życiu duchowym wokół sztuki współczesnej w Polsce. Nie jest to tylko polski fenomen, niemniej w Polsce ma swoje własne odbicie. Tutaj znowu moment kontemplacji, pogłębienia ogromnie jest istotny”. Bowiem poprzez sztukę musi być stale pogłębiana kultura życia wewnętrznego w społeczeństwie... „W pogłębieniu tego aspektu sztuki trzecie twórcze spotkanie mogłoby spełnić ogromną rolę... Chodzi o to, aby zagadnieniom wewnętrznych praw twórczych, powodów wewnętrznych, zacząć poświęcać większą uwagę... W tej sytuacji powrót bezpośredni do Obrazu może dać bardzo wiele...”, gdyż „w tym Obrazie dostrzegam coś, co próbowałbym nazwać polskim kanonem twórczości pobudzającej życie wewnętrzne i wyrażonym w zupełnie doskonałej formie, i absolutnie oryginalnej. Spojrzenie na sprawy sztuki w takim koncentracji, jak tu możemy przeżywać, mogłoby mieć ożywczy wpływ dla współczesnego myślenia artystycznego”.

Wizji tej w swoim przemówieniu Ks. Prymas całą duszą wyrażał aprobatę, jako jeszcze jeden wyraz troski osobistej jak i całego Episkopatu, poświęcanej od lat zagadnieniom nie tylko ochrony dóbr kultury narodowej, ale również tworzenia nowego jej oblicza. Zagadnieniom tym poświęcił sporo uwagi nawiązując między innymi do problemów zabezpieczania dzieł sztuki przed kradzieżą i wywozem. Ks. Prymas stwierdził dalej narastanie troski o kulturę narodową, co w dużym stopniu wyraża się w osiągnięciach zarówno konserwatorskich, jak też inwentaryzacyjnych. Jest to możliwe dzięki temu, że „Polska dziś posiada wysoce kompetentny zespół profesorów w dziedzinie sztuki i dyscyplin pokrewnych sztuce...” oddanych badaniom zabytków wielkim sercem. „Nazwiska tych ludzi budzą powszechny szacunek w Polsce”. Niektóre z nich Jego Eminencja wymienił jako jemu szczególnie bliskie.

Na zakończenie tego posiedzenia doc. dr Andrzej Ryszkiewicz przedstawił postać i działalność artystyczną jednego z nielicznych znanych nam z imienia malarzy jasnogórskich XVII wieku, tj. Tyburcego Nowakowica, łącząc jego warsztat z lubelskim malarzem Stanisławem Szczerbicem.

Ostatnie popołudniowe posiedzenie Sesji poświęcono zagadnieniom muzykologicznym. Dr hab. Jerzy Gołos mówił o organach w Bazylice Jasnogórskiej wykonanych przez Horacego Adama Kaspariniego. Działalność kapeli muzycznej na Jasnej Górze w XVII w. w obszernym i wyczerpującym studium przedstawił dr

Paweł Podejko. Jako wycinkowe uzupełnienie został odczytany referat ks. doc. dra Karola Mrowca omawiający twórczość o. A.W. Leszczyńskiego.

W dyskusji, obok szczegółowych problemów, zwrócono uwagę na sprawy natury ogólnej, jak konieczność zarysowania ogólnego tła historycznego, dziejów Paulinów na tle innych zakonów, historii kultu Częstochowskiej Madonny oraz ogólnego charakteru duchowego ówczesnej Polski (mgr J. Laskowska). Dr Brykowska zwróciła uwagę na brak zagadnienia samego klasztoru, co mogłoby doprowadzić do przyjęcia określenia „monasterio et fortezza”, wreszcie opracowania klasztoru w kontekście zaleceń Soboru Trydenckiego.

Obok innych dyskutantów (prof. Herbst, mgr Rozanow, o. mgr Czerwień, prof. Starzyński, prof. Urbanowicz) zabrał głos ks. doc. dr Smoleń proponując, obok spotkania artystów na Jasnej Górze, zorganizowanie odrębnej sesji naukowej przez samych OO. Paulinów i na odpowiadający im temat, np. z okazji 300 rocznicy śmierci ks. Augustyna Kordeckiego.

Na zakończenie obrad II Sesji Naukowej na Jasnej Górze uczestnicy obejrżeli kolorowy film o skarbach kultury narodowej, tutaj w tak nieprzeciętnym stopniu, zarówno jakościowo jak też ilościowo, zgromadzonych.

O. PAWEŁ SZCHANIECKI OSB

OD KONTEMPLACJI DO TWARDYCH WYMAGAŃ

Motto: „... liter łacińskich co główniejszych, których pospolicie używamy i na których wszystkie nauki, wyzwolone, wszystkie mowy języków wszystkich i prawie wszystka godność i rozumy ludzkie, ile się krześcijaństwa tycze, nawet wszystkie tajemnice głębsze Pisma sw. zasadzane są, nie masz więcej jedno dwadzieścia i trzy...” (Jan Januszowski, *Nowy charakter polski*, Kraków 1594).

POCHWAŁA ŁACIŃSKIEGO PISMA

Wyżej przytoczone słowa świadczą o uwadze, którą poświęcali pismu ludzie renesansu. Januszowskiego znają badacze dewocji w Złotym Wieku, bo można śledzić ewolucję jego życia religijnego pod wpływem ciężkich przeżyć osobistych. Znają go historycy Eucharystii jako wydawcę interesujących *Praeparationes*. Przypomniano niedawno jego surowość względem fraszek Kochanowskiego, ale Januszowski jest wielkim przede wszystkim w dziejach polskiego drukarstwa i literatury. Słowa, które przytoczyliśmy, tkwią dobrze w kontekście jego rozmów z humanistami — takim Kochanowskim, takim Górnickim... Wspólnie odkrywali oni piękno i „godność cała”, która tkwi w łacińskim piśmie. Nie byli odosobnieni: kwestia skupiała uwagę wielu artystów, dziś już bezimiennych pracowników czcionkarni¹.

Miłośnikami piękna zakłętego w piśmie byli też wielcy historycy — wśród

¹ Z. Wywialkowski: Czcionkarnie istniejące w dzielnicach ziem polskich. Warszawa 1884.